

הופעת דבר ה' בימי השופטים

הקדמה

תקופת השופטים, תחילתה אחרי מות הזקנים שהאריכו ימים אחרי מות יהושע¹, סופה בתחילת מלכות שאול, ומשכה כשלוש מאות עד שלוש מאות וחמישים שנה². לתקופה זו מאפיינים שונים, ואחד הבולטים בהם הוא התיאור בספר שמואל (שמואל א ג', א): "ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חוון נפרץ", דהיינו הופעת דבר ה' לישראל היא דבר נדיר ביותר בתקופה זו. אנו מוצאים שדבר ה' לישראל מתגלה בדרכים שונות בתקופת השופטים, **בנבואה, ברוח ה', ע"י מלאך ה' וכתשובה לפניית העם בשאלה אל ה' ובדרכים נוספות.** במאמר נדון בכל אחד מסוגי הגילויים הללו³, מהי מדרגתו, כמה היה נפוץ וכו', ע"פ הכתובים, דברי חז"ל ורבותינו הראשונים.

א. תשובת ה' לשאלת עם ישראל

פעמיים בספר שופטים פונה עם ישראל בשאלה אל ה': הפעם הראשונה היא הבקשה מה' שיודיעם מי יעלה בתחילה לכבוש את הארץ: "ויהי אחרי מות יהושע וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להלחם בו" (שופטים א', א), והפעם השנייה היא בפלגש בגבעה. השאלה בפלגש בגבעה מורכבת מסדרה של מספר פניות, בתחילה השאלה גם כאן היא מי יעלה בתחילה למלחמה: "ויקומו ויעלו בית אל וישאלו בא-לוקים ויאמרו בני ישראל מי יעלה לנו בתחילה

1. לתקופת השופטים מאפיינים שונים שהמרכזי בהם הוא הסבב חטא, עונש, תשובה, גאולה ע"י שופט וכו'. כל עוד חיו הזקנים עדיין עבד העם את ה' (יהושע כ"ד, לד ושופטים ב', ז) ולכן ניתן לומר שזו תקופת מעבר בין יהושע לתקופת השופטים.
2. שלמה משלים את בניית המקדש בשנה הארבע מאות ושמונים לצאת ישראל ממצרים (מלכים א ו', א) ממנין זה יש להוריד, ארבעים שנה שנדדו ישראל במדבר, עשרים ושמונה שנה שהנהיג יהושע את העם (ע"פ סדר עולם רבה י"ב), השנים שמלך שאול (שאומנם אינן מפורשות בכתוב, אך ע"פ המלחמות ששאול עשה, גיל בניו במוותו ועוד יש להניח שהן לכל הפחות מעשרים), ארבעים שנה שמלך דוד וארבע שנים שמלך שלמה סך הכל שלוש מאות ארבעים ושמונה שנה. ממנין זה יש להוריד את השנים שהאריכו הזקנים אחרי מות יהושע.
3. אנו נדון בהופעות השונות לפי סדר הופעתם בפעם הראשונה בספר שופטים.

למלחמה עם בני בנימין... (שופטים כ', יח). לאחר הכשלוך בקרב חוזרים ישראל ושואלים בה: "ויעלו בני ישראל ויבכו לפני ה' עד הערב וישאלו בה' לאמר האוסיף לגשת למלחמה עם בנימין אחי... (שם, כג). לאחר שחזרו ונכשלו הם חוזרים ושואלים את ה': "ויעלו כל בני ישראל וכל העם ויבואו בית אל ויבכו וישבו שם לפני ה' ויצומו ביום ההוא עד הערב ויעלו עולות ושלמים לפני ה': וישאלו בני ישראל בה' ושם ארון ברית הא-לוקים בימים ההם: ופנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן עומד לפניו בימים ההם לאמר האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחדל... (שם, כו-כח).

מהכתוב לא מובן כיצד שואלים את ה', מהי הדרך בה פונים אל ה' וכיצד מתקבלת התשובה. מהשאלה השלישית בפרשת פלגש בגבעה אפשר להבין שכדי לשאול את ה' צריך את ארון ה' וכהן גדול, אך עדיין לא מבואר מהו אופן השאלה. המפרשים⁴ מסבירים שמדובר כאן בשאלה ב"אורים ותומים", ועלינו לבדוק מה הם ה"אורים והתומים". רש"י בפירושו לתורה (שמות כ"ח, ל) מסביר: "את האורים ואת התומים - הוא כתנשם המפורש, שהיה נותן כתוך כפלי החשן, שעל ידו הוא מאיר דבריו ומיתמם את דבריו".

הרמב"ן במקום מסכים עם פירוש רש"י ומוסיף שאין ה"אורים והתומים" חלק מבגדי הכהונה, ולא עשאים מנדבת ישראל ע"י האומנים, אלא "אבל הם סוד מסור למשה מפי הגבורה, והוא כתבם בקדושה, או היו מעשה שמים". אם כך ה"אורים והתומים" הם הכתב המיוחד הנתון בחושן, שעשאו משה עצמו ע"פ סוד ה' שנמסר לו, או אולי הם מעשה ה' ממש כמו הכתב של לוחות הברית. עדיין צריך לבדוק מהו תהליך השאלה ב"אורים ותומים", כיצד מתבצעת השאלה בפועל. הרד"ק⁵ (שופטים כ', כח) מסביר ע"פ דברי חז"ל בברייתא (יומא עג, ע"א): "ומשפט השאלה באורים ותומים כך היה כמו שכתבו רז"ל: כיצד שואלין? השואל פניו כלפי נשאל והנשאל פניו כלפי השכינה⁶, השואל אומר הארדוף אחרי הגדוד הזה האשיגנו, והנשאל אומר רדוף עלה והצלח. ואין שואלין בקול שנאמר ושאל לו, ולא מהרהר בלבו שנאמר על פיו, אלא כדרך שאמרה חנה בתפלתה".

4. רלב"ג (שופטים א', א), רבי יוסף קרא (שם), רבי ישעיה מטראני (שם), רבי יוסף אבן קספי (שם), רלב"ג (כ', יז), רבי יוסף קרא (כ', יח) ורד"ק (כ', כח).

5. ראה גם ברמב"ם הלכות כלי המקדש פרק י' הלכות י-יב.

6. לפי הרד"ק הנשאל פניו כלפי שכינה והשואל פניו כלפי שואל, אם כך יוצא שגבו של שואל מופנה כלפי שכינה, הרמב"ם (שם) חולק וסובר שהם היו עומדים כך: "כיצד שואלין עומד הכהן ופניו לפני הארון והשואל מאחוריו, פניו לאחרי הכהן" כלומר הן השואל והן הנשאל פניהם כלפי שכינה, ולכן פניו של שואל מפונים לגבו של נשאל. וראה "כסף משנה" שם ואכמ"ל.

כלומר אופן השאלה הוא כך: השואל והנשאל (להלן נעמוד על זהותם) עומדים לפני השכינה (ארון ה'), השואל שואל את שאלתו בשפתיו בלבד בלי שקולו ישמע, ומקבל את תשובתו מהמשיב, שמבין את התשובה מ"האורים והתומים". וכיצד מקבל המשיב את התשובה מ"האורים והתומים", ממשיך הרד"ק ומבאר: "וכיצד נעשית התשובה באורים ותומים, שהיו האותיות בולטות והיו משיבות הצורך עם סיוע רוח הקדש שהיה בכהן ששואלין בו, וכן אמרו כל כהן שמדבר ברוח הקדש ושכינה שרויה עליו שואלין בו, ושאינו מדבר ברוח הקדש ואין שכינה שורה עליו אין שואלין בו... וי"ב שבטים היו כתובין בהן ואמרו רז"ל שגם אברהם יצחק ויעקב נכתבו בס' והנה כל האותיות בהם". כלומר, הכהן היה רואה את האותיות הכתובות בחושן שבהן התקבלה התשובה בולטות, והיה מבין ע"י רוח הקודש השורה עליו את משמעות התשובה.

הרמב"ן (שמות כ"ח, ל) מפרט יותר את תהליך קבלת התשובה בפועל: "והענין הוא, כי היו שמות קדושים, מכוחם יאירו האותיות מאבני החושן אל עיני הכהן השואל במשפטם...". כלומר ע"י שמות הקודש שבאורים היו אותיות החושן מאירות לעיני הכהן את התשובה, אולם מכיון שכל האותיות היו מאירות לעיני הכהן יחדיו, "והנה כאשר האותיות מאירות אל עיני הכהן עדיין לא ידע סידורן כי מן האותיות אשר סידרו מהן "יהודה יעלה" היה אפשר להעשות מהם "הי הד עליה", או "הי על יהודה", ותיבות אחרות רבות מאד", כדי לדעת מה הצירוף הנכון של האותיות "היו שם שמות הקדש אחרים נקראים יתומים", מכוחם יהיה לב הכהן תמים בידיעת עניין האותיות שהאירו לעיניו. כי כאשר כיוון בשמות האורים והאירו, תזור מיד ומכיון בשמות התומים. ועודם האותיות מאירות לעיניו, ויבא בלבו הצירוף הנכון של האותיות".

כלומר, שמות הקודש של האורים תפקידם היה להאיר את האותיות שבתוכן נמצאת התשובה לשאלה, ותפקיד שמות הקודש של התומים הוא להביא את הכהן להבנה של הצירוף הנכון של האותיות.

ר"י אברבנאל בפירושו לתורה (שמות כ"ח, ל) חולק על הרמב"ן ביחס למידת הבהירות של התשובה ב"אורים ותומים", שהרי לשיטת הרמב"ן הכהן לא יודע את סידורן הנכון של האותיות בלי עזרת התומים, ואמר ר"י אברבנאל שיותר נכון בעיניו לומר "שלא היו האותיות מאירות כולן יחד לשיסופק הכהן בסידורן", אלא שבכל פעם הייתה מאירה אות אחת בלבד מהאותיות שבחושן כפי סדר המילה, עד שתושלם התשובה הנכונה בלי שום מקום לטעות.

פרשת פילגש בגבעה מעוררת כמוכן את השאלה כיצד תשובת ה' ב"אורים ותומים" לכאורה מוטעת, שהרי בעקבות תשובת ה' עלו למלחמה שני פעמים ונכשלו. הקושיה מתחזקת מהגמרא ביומא (שם) שאומרת שדברי האורים

והתומים מדויקים יותר מדברי נביא "ואף על פי שגזירת נביא חוזרת, גזירת אורים ותומים אינה חוזרת...". הגמרא מתייחסת לבעיה זו ואומרת: "הם שלא ביחנו אם לנצח אם להנצח, ובאחרונה שביחנו הסכימו, שנאמר ופינחס בן אלעזר בן אהרן עמד לפניו בימים ההם לאמר האוסף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימן אחי אם אחדל ויאמר ה' עלו כי מחר אתננו בידך".

כלומר, בפעמים הראשונות ישראל לא שאלו האם הם ינצחו במלחמה או האם בכלל לצאת למלחמה, אלא שאלו: "מי יעלה לנו בתחילה למלחמה עם בני בנימין" (שופטים כ', יח) ובפעם השנייה: "האוסף לגשת למלחמה עם בני בנימין אחי" (כ', כג), ועל כך בלבד ה' ענה להם, אם הם היו מדויקים לשאול האם הם ינצחו במלחמה היו מקבלים תשובה מדויקת על שאלתם, אך מכיון שהם לא דייקו בשאלה, קיבלו תשובה רק על מה ששאלו, תשובה שגרמה להם לטעות, וזאת הייתה המטרה בתשובה להביאם לטעות זו.⁷

הרד"ק (כ', כח) מביא פגם נוסף בשאלתם שהביאם לידי טעות. בתחילה הוא מביא את תשובת הגמרא⁸ והוא מוסיף: "ידמה כי בשאלות הראשונות לא שאל הוא", כלומר בשתי השאלות הראשונות שאל כהן אחר ולא בפנחס, ומסתבר שבאותו הכהן חסרה המדרגה "שמדבר ברוח הקדש ושכינה שרויה עליו" (לשון הרד"ק לעיל), מה גם שלא הוא היה הכהן הגדול, ולכן אף שנענו הייתה התשובה חסרה.

ר"י אברבנאל מוסיף פגם נוסף: "עם היות ששאלו בה"י הרי שהיה בשאלתם שני חסרונות, האחד שלא שאלו ע"י פנחס שהיה הכהן הגדול, "ומצוות האורים והתומים היה בכהן הגדול". והשני, "ישלא הייתה השאלה במקום הראוי להיות רוצה לומר לפני הארון שישרה שם רוח הקודש", כלומר הוא לא שאלו באדם שראוי להישאל ולא במקום המתאים לשאלה.

עד כאן למדנו ששואלים את ה' ב"אורים ותומים", ע"י הכהן הגדול כאשר הוא בעל רוח הקודש, ולפני ארון ה'. כל זה מברר כיצד וע"י מי שואלים, עדיין עלינו לברר מי רשאי לשאול ב"אורים ותומים", שהרי לא יעלה על הדעת שכל אדם שרוצה פונה אל ה' ושואל בדרך זו.

הרמב"ם (כלי המקדש פרק י', הלכה יב) ע"פ המשנה ביומא (ז', ה) פוסק: "ואין נשאלין בהן להדיט אלא או למלך או לבית דין או למי שצורך הציבור בו". בית דין זה אינו כל בית דין אלא בית דין הגדול בלבד, כפי שכותב הרמב"ם: "שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד וגו', הוא זה המלך, וכל בני ישראל זה הוא משוח מלחמה או מי שצורך הציבור בשאילתו, וכל העדה אלו בית דין הגדול".

7. ההסבר המרכזי במפרשים מדוע הביאם ה' לידי טעות וכשלו בברכה הוא ע"פ הגמרא בסנהדרין קג, ע"ב: "ועל דבר זה נעשו אנשי פלגש בגבעה. אמר להן הקדוש ברוך הוא: בכסודי לא מחיתם (פסל מיכה), על כבודו של בשר ודם (פלגש בגבעה) מחיתם", ולא נאריך בזה.

8. וזה הפירוש שהביאו רש"י, רלב"ג ורבי יוסף קרא.

ר"י אמרנאל (שמות כ"ח, ל) מוסיף שגם השאלה עצמה היא שאלה בעניני ציבור בלבד ולא שאלה בעניינים פרטיים, כלומר המלך לדוגמה יכול לשאול רק בצרכי ציבור ולא בעניינים אחרים. על פי זה כשאנו באים לבדוק מי השואל בשתי השאלות שבספר שופטים, הרי שאנו צריכים לומר שהשואלים היו בית דין שהנהיג את העם, מכון שבשני האירועים לא מתואר מנהיג או שופט שעונה על התיאור "מי שצורך הציבור בו".

כדי לקבוע עד כמה הייתה השאלה ב"אורים ותומים" נפוצה בימי השופטים, עלינו לנסות לקבוע את זמנם של האירועים. זמנה של השאלה הראשונה ב"אורים ותומים" פשוט וברור, הכתוב מפרש: "ויהי אחרי מות יהושע וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להלחם בו" (שופטים א', א), הרי שאירוע זה היה בתחילת תקופת השופטים. קביעת זמנו של האירוע השני, פלגש בגבעה, קשה יותר. מחלוקת מפורסמת במפרשים מתי התרחש אירוע זה, יש אומרים⁹ שאירוע זה שייך לתחילת תקופת השופטים ונכתב בסוף הספר מסיבות שונות, ויש אומרים¹⁰ שהאירוע נכתב במקומו והוא אירע בסוף תקופת השופטים. ננסה להבין ע"פ כל אחת מהשיטות מה מדת התפוצה של השאלה ב"אורים ותומים".

לפי השיטה הראשונה, הרי ששתי הפעמים בהן שאלו ב"אורים ותומים" היו בראשית תקופת השופטים, ומשם ואילך לא השתמשו בדרך זו לפנות אל ה', כלומר דרך זו מפסיקה לשמש את עם ישראל כבר בראשית תקופת השופטים. ניתן להבין את הסיבה לכך ע"פ מה שאמרנו לעיל, שמשמש בדרך זו מלך או בית דין או מי שהציבור צריך בו. תקופת השופטים התאפיינה בחוסר במנהיגות המאחדת את כל עם ישראל¹¹, ולכן לא הייתה אפשרות לפנות להי' ע"י "אורים ותומים". בראשית התקופה עדיין נשמרה רמה גבוהה של אחדות באומה, ולכן יש ביי"ד שמנהיג את כולם ויכול לשאול ב"אורים ותומים", עם הזמן האומה עוברת תהליך של התפוררות למסגרות שבטיות שקשר רופף מאחד ביניהם, אין בית דין שסמכותו כלל ישראלית, ולכן אין יותר אפשרות לפנות אל הי' ע"י "אורים ותומים".

9. זו שיטת בעל "סדר עולם" פרק יב "בימי כושן רשעתים היה פסלו של מיכה שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל וגוי ובימיו היתה פילגש בגבעה" וכשיטה זו הלכו רש"י י"ז, א, רלב"ג י"ז, א ורבי ישעיה מטראני כ', כח.

10. הרד"ק י"ח, א אומר שזה היה בין שמשון לעלי וכן כתב ר"י אמרנאל בתחילת פרק י"ז בתחילת פרק י"ח ובסוף הספר, וכך משמע שסו"ב רבי יוסף קרא כ"א, כה.

11. השופטים היו מנהיגים אזוריים ושבטיים המובילים מספר שבטים אך לא את כל ישראל. הדוגמה הבולטת לכך היא ביקורתה של דבורה על השבטים שלא השתתפו במלחמה.

לפי השיטה השנייה השתמשו ב"אורים ותומים" בראשית תקופת השופטים וסמוך לסיומה¹², זה כמובן דורש מאתנו לנסות ולהבין מה היה המצב באמצעה של התקופה. ניתן לומר שהשתמשו בדרך זו במהלך כל התקופה, ומכך שהכתוב לא ציין זאת אין ראיה שלא היה כך בפועל¹³. אולם נראה יותר לומר שמלבד האירועים שציין הכתוב לא השתמשו או כמעט ולא השתמשו בשאלה ב"אורים ותומים". הסיבה לכך היא כפי שצינו בדרך הראשונה, חוסר במנהיגות מאחדת. אם כך מדוע בפלגש בגבעה השתמשו באמצעי זה אחרי שנים שהוא לא היה בשימוש? התשובה לכך היא שעם ישראל חזר והתאחד סביב אירועי פלגש בגבעה, ולכן שוב היה ניתן לשאול את ה' ב"אורים ותומים". ע"פ הסבר זה השוואת הלשוניות בין השאלה הראשונה ב"אורים ותומים": "וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני בתחילה להלחם: ויאמר ה' יהודה יעלה" (שופטים א', א-ב) לשאלה השנייה: "וישאלו בא-לוקים ויאמרו בני ישראל מי יעלה לנו בתחילה למלחמה עם בני בנימין ויאמר ה' יהודה בתחילה" (שופטים כ', יח) מקבלת מימד מזעזע, במשך מאות שנים עם ישראל לא מצליח להתאחד על מנת לכבוש את הארץ, על מנת להכריע עבודה זרה מקרבם, או כדי לסלק את האוייבים הפוגעים כל פעם באזור אחר ובשבט אחר. האירוע היחיד שמביא לאיחודם אחרי שנות פירוד ארוכות הוא מלחמה פנימית, ולמשימה זו הם מתגייסים באותה עוצמה בה הם התגייסו בעבר הרחוק לכיבוש הארץ, אין זה אלא אקורד הסיום הצורם שמביא לידי ביטוי את עוצמת הירידה של תקופה זו.

לסיום דיונו בשאלה ב"אורים ותומים", עלינו לבדוק מהי המדרגה הנבואית של השאלה ב"אורים ותומים". כפי שראינו לעיל השאלה ב"אורים ותומים" מדויקת יותר מדברי נביא (יומא עג, ע"א) אך מהי המדרגה של שאלה זו. הרמב"ם במורה נבוכים (חלק שני פרק מ"ה) מסדר את מדרגות הנבואה, את מדרגת השאלה ב"אורים ותומים" הוא מונה במדרגה השנייה שהיא: "שימצא האדם כאלו ענין אחד חל עליו וכוח אחד התחדש וישימהו לדבר, וידבר בחכמות או בתושבחות, או בדברי הזהרה מועילים, או בעניינים הנהגיים או אלקיים, וזה כלו בעת היקיצה והשתמש החושים על מנהגיהם, וזהו אשר יאמר עליו שהוא מדבר ברוח הקודש". מדרגה זו היא המדרגה בה נתחברו ספרי הכתובים, וזו המדרגה של "כל כהן גדול הנשאל באורים ותומים מזה הכת, רוצה לומר שהוא כמו שזכרו, שכינה שורה עליו ומדבר ברוח הקודש"¹⁴.

12. יש לציין שבראשית תקופת המלוכה, בימי שאול חזרו והשתמשו ב"אורים ותומים" ראה בשמואל א' פרקים י"ד, כ"ב וכ"ח ובמפרשים שם.

13. שהרי רק נבואות שנצרכו לדורות נכתבו, ואולי המאורעות בהם שאלו ב"אורים ותומים" מלבד השתים שנכתבו לא היה בהם ענין לדורות ולכן לא ציננו הכתוב, טענה זו אפשר לטעון כמובן גם כלפי השיטה הראשונה.

14. וראה גם בהלכות "בית הבחירה" פרק ד' הלכה א והלכות כלי המקדש פרק י' הלכות י-יא ששאלה ב"אורים ותומים" היא במדרגת רוח הקודש.

הרמב"ם בתחילת הפרק מציין שמדרגה זו אינה נבואה ממש, "מדרגות נבואה אין כל מי שהוא במדרגה מהם נביא, אבל המדרגה הראשונה והשנית הם מעלות לנבואה, ולא ימנה מי שהגיע למעלה משתייהם נביא מכלל הנביאים", אף שהיא מדרגה הקרובה למדרגת נבואה. גם הרמב"ן (שמות כ"ח, ל) מציין שמדרגה זו: היא "מדרגה ממדרגת רוח הקדש" ומעלתה בתוך המעלות הנבואיות "היא למטה מן הנבואה, ולמעלה מבת קול שמשותמשים בה בבית שני לאחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים".

ר"י אברבנאל (שמות כ"ח, ל) שואל אם מדרגת ה"אורים והתומים" נמוכה ממדרגת נבואה מדוע נזקקו לשאול ב"אורים ותומים" נביאים כיהושע? עוד הוא שואל אם מדרגת הנבואה גבוהה מ"אורים ותומים", כיצד יכול להיות שתשובת "אורים ותומים" מדוייקת יותר מגזירת נביא, ש"אף על פי שגזירת נביא חוזרת, גזירת אורים ותומים אינה חוזרת" (יומא עג, ע"ב)?

הוא משיב שכדי לענות על השאלות צריך להבין מהו תפקידם של "האורים והתומים". הוא מסביר שתפקידם הוא לתת עצה לצורך כלל ישראל "כדי שהאומה בעת הצורך... לא תהיה חסרה מידיעת העתיד לבוא עליה. לכן המציאה ההשגחה הא-לוקית המעשה הזה מ"האורים והתומים", כדי שבכל עת יוכלו לדעת בו מה פעל א-ל". מתוך כך נבין את התשובות לשאלות הנ"ל. כל הנביאים מלבד משה לא היו יכולים לקבל נבואה בכל עת, כדי שישראל יוכלו לקבל מענה מאת ה' בכל עת ניתנו להם ה"אורים והתומים", לכן גם נביא כיהושע (שכשהתנבא מעלת נבואתו גדולה ממעלת ה"אורים והתומים") נזקק לעיתים למענה זה, כי יתכן שבעת שנוקקו ישראל לדבר ה', הנביא לא היה מוכן לנבואה. זו גם הסיבה שדברי "אורים ותומים" אינם חוזרים, כי "אם היה היעוד ההוא מהאורים חוזר היה התועלת בטל, כי אין תועלת בתשובת השאלה אם ישאר אחריה הספק ההוא בעינו. ולזה היה מהשגחת ה' על האומה, שיהיה היעוד מהאורים והתומים בלתי חוזר".

ב. נבואה

הדרך המוכרת ביותר לקבלת דבר ה' בספרי התנ"ך היא הנבואה. עלינו לבחון עד כמה הייתה נפוצה הנבואה בימי השופטים, ומה אופיה של הנבואה בתקופה זו, האם היא דומה או שונה מהנבואה כפי שאנו מכירים אותה בתקופת אחרות. נתחיל בבחינה עד כמה הייתה הנבואה נפוצה בתקופה זו. ההופעה הראשונה של נביא בספר שופטים היא בתחילת פרק ב' (פסוק א) "ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הברכים". חז"ל¹⁵ והמפרשים¹⁶ אומרים שמלאך עליו דיבר הכתוב הוא נביא¹⁷. חלק מהמפרשים ע"פ חז"ל אומרים שהנביא הוא פנחס. זיהוי זה הוא בעל משמעות להבנת תפוצת הנבואה כפי שנראה להלן.

ההופעה השנייה של הנבואה בספר היא בדמותה של דבורה (פרקים ד-ה'). להלן נעמוד על אופיה של נבואת דבורה, בשלב זה נציין שדבורה היא הנביא היחיד בספר שזוכר בשמו, אם כי בתקופת השופטים המתפרשת גם בתחילת ספר שמואל, נזכרו שמש גם שמואל ועלי (בהנחה שהוא היה נביא, ראה להלן). שתי ההופעות הבאות של נביא דומות זו לזו. לאחר שישראל חוטאים וניתנים ביד מדיין, צועק העם אל ה' ובתגובה "וישלח ה' איש נביא אל בני ישראל ויאמר אליהם כה אמר ה' א-לוקי ישראל...". (וי, ח). בעל "סדר עולם" (פרק כ) ובעקבותיו רש"י, רד"ק, רבי יוסף קרא ורלב"ג מזהים נביא זה כפנחס. ר"י אברבנאל מסתייג מזיהוי זה ואומר שעל פי הפשט צריך לומר: "שהיה הנביא הנזכר כאן איש שניבא לצורך שעה, ולכן לא נזכר שמו". בדומה לכך פרק י' פותח בתיאור חטאי ישראל ועונשם, מתוך כך ישראל צועקים אל ה' ואז (י, יא) "ויאמר ה' אל בני ישראל...". פשוט לומר שאמירת ה' לישראל הייתה ע"י נביא, וכך מפרשים הרד"ק ור"י אברבנאל. הרלב"ג מזהה גם נביא זה כפנחס¹⁸.

אם כך, באופן פשוט אנו מזהים בספר שופטים רק ארבעה נביאים¹⁹, כאשר רק דבורה מוזהה בשמה ואילו שלושת הנביאים האחרים אנונימיים. יש לציין שלפי חלק מהשיטות שלושת הנביאים האחרים הם בעצם נביא אחד, פנחס, הרי שלפי שיטה זו אנו מדברים על שני נביאים בלבד, פנחס ודבורה, שפועלים לאורך כל ספר שופטים. בתקופת השופטים, המתוארת גם בתחילת ספר שמואל,

15. מכילתא דרשב"י כ"ג, כ; ויקרא רבה, א', א; ובמדבר רבה ט"ז, א.

16. תרגום יונתן, רש"י, רד"ק, רבי יוסף קרא, רלב"ג, רבי יוסף אבן קספי ור"י אברבנאל וכן דעת הרמב"ם ב"מורה נבוכים" במספר מקומות (חלק א פרק טו, חלק ב פרקים ו, מב).

17. בהמשך נדון מהו מלאך במקומות אחרים בספר.

18. יש להניח שגם כאן יסתייג ר"י אברבנאל מזהוי זה אע"פ שאין הוא כותב זאת במפורש.

19. אומנם יש לציין שלפי חלק מהדעות יש נביאים נוספים, לדוגמה נחלקו הרלב"ג ור"י אברבנאל, האם גדיעון היה נביא, לדעת הרלב"ג גדיעון לא היה נביא, ובכל פעם שנאמר שתי מדבר עמו הכוונה לנביא שמביא לו את דבר ה', והוא מעלה אפשרות שנביא זה הוא פנחס, ואילו לדעת ר"י אברבנאל גדיעון עצמו מניע למדרגה נבואית.

פועלים נביאים נוספים, איש הא-לוקים שבא לעלי, עלי (בשאלה האם הוא היה נביא ראה להלן) ושמואל. אם כך לאורך התקופה מתאר הכתוב שבעה נביאים²⁰, אך שלושה מהם פועלים בסוף התקופה בסמיכות זה לזה כשלאורך רוב התקופה כמעט ואין פעילות נבואית. התמונה העולה מכל זה היא של מיעוט נביאים שפועלים לאורך התקופה. הנבואה היא תופעה נדירה, שאולי כמעט ולא מוכרת לציבור כמציאות חיה אלא כזכרון עבר בלבד. ניתן לתאר עד כמה מציאות זו פוגעת ביכולתו של הנביא לפעול, מה היחס שעשוי לקבל הטוען לנבואה, ומה יכולתו של נביא להכשיר דור המשך של תלמידים - נביאים.

כאשר אנו מתבוננים באופיה ובאופן פעולתה של הנבואה בתקופת השופטים, אנו רואים שמדובר בדפוס שונה מהמוכר לנו בתקופות אחרות. כדי לראות עד כמה דפוס הנבואה שונה, נתחיל בנבואתה של דבורה, שהיא יוצאת מן הכלל באופי נבואתה באותה תקופה. הדבר הראשון המייחד את דבורה הוא זיהויה בשם²¹, בניגוד לשאר הנביאים בספר ששםם לא נזכר. השוני העיקרי הוא כמוכר באופן הפעולה, השילוב בין דבורה לברק הוא השילוב היחיד בין נביא לשופט שאנו מוצאים בספר²², כל השופטים פועלים לבדם, בלי הדרכה נבואית שמלווה אותם²³, ונראה שגם כוונת דבורה הייתה לעורר את ברק לפעולה אך לא להיות שותפה בפועל בישועה אילולי בקשתו של ברק (ד', ו-ט).

הנקודה המרכזית בייחודה של דבורה הוא שתפקידה מתחיל ככל הנראה הרבה לפני הפנייה לברק. הרלב"ג ור"י אברבנאל (ד', ד) אומרים שהחזרה בתשובה, בעקבותיה היו זכאי אותו הדור להיגאל ע"י ה', היא בזכות פעולותיה של דבורה, אומנם הכתוב לא מתאר לנו כיצד פעלה דבורה להחזרת העם בתשובה, אבל על פי הכרותנו עם פעולת הנביאים כפי שהיא משתקפת לאורך התנ"ך, יש לשער שדבורה הייתה מוכיחה את העם על פי דבר ה' שנאמר לה בנבואה, וכך מעוררת אותם לתשובה. ניתן לומר שאצל דבורה בא לידי ביטוי התפקיד הקלאסי של הנבואה, כפי שאנו מכירים אותו בכל התקופות.

20. אומנם אפשר לומר שפעלו עוד נביאים, אלא שהם בבחינת נבואה שלא נצרכה לדורות ולכן לא הוזכרו, אבל בכל אופן מיעוט איזכור הנביאים, עם התיאור בתחילת שמואל על כך שאין חזון נפרץ מעלה את הרושם של מיעוט הנביאים בתקופה.
21. דבורה לא רק נזכרת בשמה אלא הכתוב מאריך במשפחתה ומקומה: "ידבורה אשה נביאה אשת לפידות היא שופטה את ישראל בעת ההיא: והיא יושבת תחת תומר דבורה בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים..." (שופטים ד', ד-ה).
22. יתכן שאצל גדעון יש דגם דומה, ראה הערה 19.
23. אומנם יש לציין ששמואל שנחשב כשופט היה נביא בעצמו וכן עלי שכנראה היה גם הוא נביא ראה להלן.

אם דבורה מייצגת את הנבואה הקלאסית, הרי לעומת זאת שלושת ההופעות הנבואיות האחרות בספר שופטים שונות מהמוכר לנו. ראשית הנביא הוא נביא אנונימי, איננו יודעים את שמו, מוצאו ורקעו של הנביא הדובר. דפוס הפעולה בשלושת הנבואות הללו מזכיר במידה רבה את נבואתו של יונה בנינוה, הנביא מופיע באופן פתאומי וחד פעמי, אומר את תוכחתו הקשה (שפועלת את פעולתה), ושוב אין אנו שומעים על המשך פעולתו. בכל המקומות אין הנביא מצטייר כנביא שפועל לאורך תקופה כמחנך, מוכיח ומדריך, אלא כדמות אנונימית המגיחה לפתע, מוכיחה בחומרה רבה ונעלמת²⁴.

כדי להשלים את בחינת הנבואה בתקופת השופטים, עלינו להתבונן על הנבואה בתקופת עלי ועל מפעלו של שמואל. על התקופה בכללותה מעיד הכתוב: "ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ" (שמואל א ג', א), האם עלי עצמו היה נביא? הכתוב מציין שעלי היה שופט: "והוא שפט את ישראל ארבעים שנה" (שמואל א ד', יח), אך לא מפורש בכתוב האם הוא היה נביא. נראה מפשט הכתובים שעלי אכן היה גם נביא, שהרי בשעת ההתגלות הראשונה של ה' אל שמואל, שמואל שעדיין לא התנבא "ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה'" (שמואל א ג', ז), לא מבין שהקול שהוא שומע הוא קול ה' בנבואה, מי שמדריך אותו בכך זה עלי. מסתבר שעלי, בניגוד לשמואל, כבר ידע את ה' וכבר נגלה אליו ה', ולכן הוא ידע לפרש נכון את המצב ולהדריך את שמואל כיצד לפעול²⁵.

נראה שגם חז"ל הבינו שעלי היה נביא, אומרת הגמרא²⁶ (קידושין עב, ע"ב): "ללמדך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר: וזרח השמש ובא השמש עד שלא כתבה שמשו של עלי וזרח שמשו של שמואל הרמתי, שנאמר: ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב" וגו', אומנם אפשר להבין שלא מדובר כאן על כך ששמואל מחליף את עלי כנביא, אלא שהוא מחליפו כשופט

24. הרלב"ג בתחילת פרק ו' מזהה את הנביא כפנחס ושואל על זה: ויש לשואל לשאול אחר שהיה זה הנביא קיים איך לא הוכיח ישראל כל ימיו ולמה הוצרכו לנבואת דבורה? והוא משיב: "יודמה שנאמר בהיתר זה הספק שהוא לא היה מתנבא רק לעתים רחוקים ולא היה בו כח יתשר בו להנהיג... ואפשר כי כמו שהיה אליהו פעם נראה ופעם נעלם כשישאוהו רוח השם אל מקום רחוק כך היה הענין בפנחס...". בכל אופן הזיהוי של הנביא כפנחס, וזיהויים של חז"ל של פנחס ואליהו כדמות אחת, משתלב יפה עם דפוס פעולה זה.

25. מכיוון שבתקופה ההיא "דבר ה' היה יקר... אין חזון נפרץ" (שמואל א ג', א), מסתבר שאם עלי לא היה נביא, ספק רב אם היה מפרש נכון את תמונת המצב, כמו ששמואל לא הבין זאת גם אחרי ששמע את הקול שלוש פעמים. אומנם ר"י אברבנאל הולך בכיוון הפוך, הוא מסביר שחוסר הבנתם של שמואל ועלי שמדובר כאן על נבואה נובעת מהעדרה של הנבואה באותה התקופה, הרי שהוא מבין שאם עלי היה נביא בעצמו, או אפילו לא היה נביא אלא שהמציאות של נביאים הייתה נפוצה היה עלי צריך להבין מיד שמדובר כאן על נבואה.

26. וכן הוא באשית רבה, נ"ח, ב.

וכגדול הדור²⁷, אך הרד"ק מבין שהגמרא מדברת כאן על הנבואה "ובדרש אמר כי על נר הנבואה אמר ואמרו זרח השמש ובא השמש עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק אחד הוא מזריח שמשו של צדיק אחר... עד שלא תשקע שמשו של עלי הזריח שמשו של שמואל וזה שאמר ונר אלהים טרם יכבה"²⁸.

אנו פוגשים נביא נוסף בתחילת ספר שמואל (בי, כז). נביא זה הוא נביא אנונימי, שהופעתו מזכירה מאוד את הופעת שלושת הנביאים בספר שופטים, "ויבוא איש אלוקים אל עלי ויאמר אליו כה אמר ה'...", דהיינו הכתוב לא מציין את שמו של הנביא, הנביא מופיע באופן חד פעמי, נבואתו היא נבואת תוכחה קשה שאחריה הוא "נעלם". כמו בנביאים האנונימיים בספר שופטים, גם כאן חז"ל ובעקבותיהם המפרשים²⁹ מזהים את הנביא, ואומרים שהוא אלקנה אביו של שמואל. הרי שאנו מוצאים נביא נוסף שפעל בתקופה זו, וגם הוא משתלב בדפוס הנבואה האופייני לתקופת השופטים. ניתן לומר שנביא זה ממשיך את דרך הנבואה האופיינית לימי השופטים, ואילו עלי קרוב יותר לדרך הרגילה של הנבואה, שהרי הוא פועל כדמות מרכזית במשך שנים רבות. אומנם עלי כנביאים רבים אחריו, לא מצליח ליצור מהפכה מהותית בחיי העם, שהרי אף בחינוך בניו הוא לא מצליח, אך נראה שהצלחה מסויימת הייתה לו, שהרי הכתוב מציין: "והוא שפט את ישראל ארבעים שנה" (שמואל א ד, יח) ואם עלי נחשב כשופט, מסתבר שהצלחה רוחנית מסויימת, כפי שהצליחו השופטים שלפניו, הייתה לו.

מי שמשנה את כל תמונת הנבואה בסוף תקופת השופטים הוא שמואל. אם בתחילת נבואתו של שמואל "דבר ה' היה יקר... אין חזון גפרין", אם כפי שראינו, בכל תקופת השופטים אנו יודעים על שבעה נביאים³⁰, הרי שבימי שמואל אנו פוגשים: "חבל נביאים יורדים מהבמה ולפניהם נבל ותוף ותליל וכינור והמה מתנבאים" (שמואל א י, ה). מאוחר יותר כאשר שאל רוצה לתפוס את דוד בניות ברמה שליחיו פוגשים: "להקת הנביאים ניבאים ושמואל עומד ניצב עליהם" (שמואל א י"ט, כ). אנו רואים שגם לאחר מותו של שמואל הנבואה נפוצה, לפני

27. וכך נראה שמסביר ר"י אברבנאל.

28. וראה גם בפירושו של רבי יוסף קרא שמואל א ג, א: "ודבר ה' היה יקר בימים ההם... וגם אל עלי לא היה נלה כמות שהיה רגיל מקדם, לפי שהיה בלבו של הקב"ה עליו "בעוון אשר ידע כי מקללים בניו ולא כיהה בהם".

29. ספרי דברים (שמב), מדרש שמואל (פרשה ח', א), "סדר עולם" (פרק כז), והמפרשים על שמואל א ב, כז רש"י, רד"ק, רלב"ג, רבי יוסף קרא ור"י אברבנאל. הרלב"ג ור"י אברבנאל מעלים את האפשרות שגם כאן הנביא הוא פנחס וזאת משתי סיבות האחת שלא מצאנו שום נבואה אחרת של אלקנה, והשנייה הדמיון הרב בין הופעת הנביא כאן להופעת הנביאים האנונימיים בספר שופטים שזוהו כפנחס.

30. דבורה, שלושת הנביאים האנונימיים שבספר שופטים שעי"פ חלק מהשיטות הם פנחס, עלי, איש הא-לוקים שבא לעלי ושמואל.

הקרב האחרון של שאול, הוא הולך לבעלת האוב כי "ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים וגם בנביאים" (שמואל א כ"ח, ו) הרי שהיו נביאים אותם היה אפשר לשאול, וזו הייתה דרך ההגייונית והסבירה לשאול את ה', אלא שלא זכה שאול לקבל מענה. מאוחר יותר בימי דוד אנו מכירים שני נביאים בשמותם: גד ונתן, הרי שמימי שמואל ואילך ניתן לומר שהחזון נפרץ, שהנבואה היא תופעה נפוצה ומוכרת. כל זה הוא תוצאה של פעולתו הרבה של שמואל, שתחילתה הסרת העבודה הזרה מישראל, וסופה העמדת חבלי ולהקות נביאים בעם ישראל.

ג. רוח ה'

הביטוי המרכזי להופעת דבר ה' בתקופת השופטים הוא הופעת רוח ה' על שופט. ביחס לארבעה מהשופטים מציין הכתוב ששרתה עליהם רוח ה', ביחס לעתניאל בן קנז (ג', י), גדעון (ו', לד), יפתח (י"א, כט) ושמשון (י"ג, כה; י"ד, ו); ט"ו, יד), כשנבחר מהי מדרגה זו, נבין שזו היא מדרגת כל השופטים, גם כשהכתוב לא ציין זאת במפורש.

בתחילה נבחר מהי מדרגה זו של רוח ה', כיצד באה לידי ביטוי רוח ה' השורה על האדם. הרמב"ם במורה נבוכים (חלק ב' פרק מ"ה) מסדר את מדרגות הנבואה. לפני המדרגות הנבואיות ממש הוא מונה שתי מדרגות, שהן מדרגות טרום נבואיות. הראשונה בהן היא רוח ה'. אומר הרמב"ם שמדרגה זו היא: "תחילת מדרגות הנבואה, שילווח לאיש עזר א-לוקי שיניעהו ויזרזהו למעשה טוב גדול, כהצלת קהל חשוב מקהל רעים, או הציל חשוב גדול, או השפיע טוב על אנשים רבים, וימצא מעצמו לזה מניע ומביא לעשות, וזאת תקרא רוח ה', והאיש אשר ילווח אליו זה הענין יאמר עליו שצלתה עליו רוח ה', או לבשה אותו רוח ה', או נחה עליו רוח ה', או היה עמו ה', וכיוצא באלו השמות, וזאת היא מדרגת שופטי ישראל כולם אשר נאמר בהם על הכלל, וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט והושיעם, וזו גם כן מדרגת יועצי ישראל החשובים כולם, והתבאר זה בפרט בקצת השופטים והמלכים, ותהי על יפתח רוח ה', ונאמר בשמשון ותצלת עליו רוח ה', ונאמר ותצלת רוח א-לוקים על שאול כשמעו את הדברים...".

כלומר מדרגה זו היא התעוררות פנימית של אדם לפעול למען הצלת עם ישראל מיד אויביהם, או להחזרת רבים בתשובה וכדומה. התעוררות זו היא כוח, המניע את האדם לפעול מעבר למה שהיה פועל מצד עצמו, ושמביא אותו לעשות פעולות, שהן מעבר ליכולותיו הרגילות. למעשה קשה מאוד להבדיל בין אדם הפועל באופן אנושי נועז במיוחד, פעולה שאינה נובעת ממדרגת רוח ה', לבין אדם הפועל מתוך רוח ה', אך אומר הרמב"ם שהנביא בפסוקים: "ויקם ה'

להם שופטים ויושיעו מיד שוסייהם" (שופטים ב', טו) "וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט והושיעם מיד אויביהם כל ימי השופט כי ינחם ה' מגאקתם" (שם, יח) מלמד אותנו שפעולות השופטים כולם נבעו מרוח ה' ולא מרוח אנושית רגילה. עדותה של הנבואה היא שמעשי השופטים לא נובעים מכוחות אנושים רגילים, המניעים לוחמי חירות שבכל האומות כולם, אלא הם פעולת ה' במתגלה ע"י האדם, כל פעולתם נובעת מכך שרוח ה' שורה עליהם. באותה שיטה בביאור לרוח ה' נקטו המפרשים במקומות שונים³¹.

תרגום יונתן: "גדעון: "ורוח גבורא מן קדם ה' לבישת ית גדעון" (ו', לד).
יפתח: "ושרת על יפתח רוח גבורא מן קדם ה'" (י"א, כט).
שמשון: "ושריאת רוח גבורא מן קדם ה' לתקפותיה במשרית דן" (י"ג, כה).

"ושרת עלוהי רוח גבורא מן קדם ה'" (י"ד, ו).
 "ושרת עלוהי רוח גבורא מן קדם ה'" (ט"ו, יד).
 אנו רואים שהתרגום מבאר שרוח ה' איננה נבואה, כי אם רוח גבורה מיוחדת שמקבל השופט מאת ה'. אומנם ביחס לעתניאל, הוא מתרגם באופן אחר: "ושרת עלוהי רוח גבורא מן קדם ה'" (ג', י), ולחלן ננסה לתת הסבר מדוע הוא שינה כאן מביאורו בכל מקום.

רש"י: "גדעון: "רוח ה' - רוח גבורה" (ו', לד).
שמשון: "רוח ה' - רוח גבורה מן קדם ה'" (י"ד, ו).
 "רוח ה' - רוח גבורה מן קדם ה'" (ט"ו, יד).

רד"ק: ביחס לעתניאל הוא מביא בתחילה את לשון התרגום שהבאנו לעיל, ואחר כך אומר: "ויתכן לפרש רוח הכוח והגבורה כי התעורר בגבורה להלחם עם כושן והוסר כל פחד ומורד לב ממנו בסיוע הברא עליו, וכן ת"י ורוח ה' לבשה את גדעון ורוח גבורה מן קדם ה', וכן ותהי על יפתח רוח ה' ושרא על יפתח רוח גבורה מן קדם ה'" (ג', י). במקומות נוספים בספר שופטים³² הוא מביא את לשון התרגום בלבד ואינו מוסיף ביאור.

רלב"ג: "ורוח ה' לבשה את גדעון - ר"ל רוח גבורה כמו שת"י ויתכן עוד ששרתה עליו רוח הקדש" (ו', לד).
 "וכבר ספר מעוצם גבורת שמשון שצלחה עליו רוח גבורה מאת ה' עד ששסע כפיר האריות השואג לקראתו כשסע הגדי ומאומה אין בידו" (י"ד, ו).
 "ותצלח עליו רוח גבורה מאת ה'" (ט"ו, יג).

31. וכך גם ביחס לשאול ודוד אך אנו ממקדים את דיונינו בתקופת השופטים.
 32. ו', לד; י"א, כט; י"ג, כה; י"ד, ו.

רבי יוסף קרא: "ותהי עליו רוח ה' - שלבשתו רוח גבורה ונלחם באומות, ומינוהו שופט על ישראל (ג', י).

נסיים את הסקירה בדברי הפרשנים בדברי ר"י אברבנאל, שחוזר ומפנה אותנו לדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל.

ר"י אברבנאל: "וזכר שצלחה רוח ה' על עתניאל בן קנו, והרוח הזה הוא רוח הקודש שזכר הרב המורה בפרק מ"ה חלק ב, שהוא כוח ילווה לאדם לעשות פועל משובח ולהציל קהל חשוב מקהל רעים, והיא הגבורה המושפעת מהא-ל יתברך"³³.

כפי שצינו לעיל, רק ביחס לארבעה שופטים נזכר ששרתה עליהם רוח ה', אף על פי שזו היא מדרגת כל השופטים, וננסה להציע לכך הסבר. כפי שאמרנו לעיל, יש קושי גדול להבחין בין התעוררות פנימית הנובעת מרוח ה' השורה על השופט, לבין התעוררות גבורה הנובעת רק מאישיותו של האדם מצד עצמו. על שלושה מתוך ארבעת השופטים שהכתוב מציין ששרתה עליהם רוח ה', גדעון, יפתח ושמשון אומרת הגמרא (ראש השנה כה, ע"א-ע"ב) שהם "קלי עולם", ונראה שהדברים קשורים זה בזה. כאשר השופט הוא איש מעלה, אדם שלם במידותיו והנהגותיו, פשוט לראות ולהבין שהוא פועל מכוחה של השראה א-לוקית. כאשר האדם בכל מעשיו והנהגותיו הוא איש עובד ה', הרי שגם את מעשי גבורותיו ומלחמותיו נפרש על רקע זה, ולכן נקל יהיה להבין שפעולותיו הן ברוח ה', ה' מעירו לפעולה ופועל על ידו בעולם. אולם כאשר השופט הוא "מקלי עולם", קל לחשוב שהוא פועל מכוח אישיותו הפנימית, מתוך מניעים של אהבת צדק, מניעים לאומיים, וכדו' או אפילו ממניעים זרים של כבוד, תהילה, הרפתקנות, שאיפות שלטון וכדו', אך לקשה לראותו כפועל מכח שליחות א-לוקית, מכח רוח ה' ששורה עליו. אולי זו הסיבה שדווקא בשופטים אלו, דווקא בקלים שבהם, ציין הכתוב שהם פועלים מכוחה של רוח ה', ללמדנו שגם פעולתם היא מכוח התעוררות שהי נטע בליבם כדי לפעול על ידם למען ישראל.

הדבר מודגש במיוחד בשמשון, שביחס אליו מדגיש הכתוב שלוש פעמים ששרתה עליו רוח ה' (וביחס לעתניאל, גדעון ויפתח רק פעם אחת). שמשון, יותר משופטים אחרים, עשוי להחשד כפועל ממניעים אישיים, ולכן הנביא צריך לציין שאפילו רצונו לשאת אישה פלשתית נובע בשורשו מבקשת תואנה שהי מבקש מפלשתים: "ואביו ואימו לא ידעו כי מה' היא כי תואנה הוא מבקש מפלשתים..." (שופטים י"ד, ד). אפשר לומר שככל שהשופט נראה רחוק יותר מדמות איש מעלה, כך יש צורך גדול יותר ללמדנו שפעולתו נובעת מרוח ה' השורה עליו³⁴, גילוי שכמובן רק העדות הנבואית יכולה להעיד.

33. וכן הוא כותב במקומות נוספים: וי, לד; י"א, כט.

34. יש מקום להדגיש שההתייחסות לשופטים אלו כקלי עולם אינה אומרת שהם חלילה היו אנשים שלילים. דווקא ההתייחסות אליהם כאנשים בעלי רוח ה' צריכה להוביל אותנו להכרה שהם אנשי מעלה, שהרי הרמב"ם רואה במעלתם מעלה ממעלות הנבואה (אע"פ

ע"פ הסבר זה יש להקשות מדוע ציין הכתוב ביחס לעתניאל ששרתה עליו רוח ה', והרי הוא אינו נמנה על "קלי עולם"? נראה לומר שמכוון שהוא ראשון השופטים, ציין הכתוב ששרתה עליו רוח ה', וממנו כעין בנין אב למדנו שעל כל השופטים שרתה עליהם רוח ה', אף שלא ציין הכתוב עליהם במפורש. רק ביחס לגדעון, יפתח ושמשון, מכיוון שהיה מקום לחשוב שהם שונים משאר השופטים, היה צריך הכתוב להדגיש שאף שהם פעלו מכח רוח ה', ובמיוחד ביחס לשמשון, יש להוסיף ולומר, כפי שציינו לעיל, התרגום בכל מקום מבאר שרוח ה' היא רוח גבורה מאת ה', ואילו ביחס לעתניאל הוא מתרגם: "ושרת עלוהי רוח נבואה מן קדם ה'" (ג', ו), אולי זו הסיבה שהוא מחלק בין עתניאל לגדעון, יפתח ושמשון, כדי להדגיש שמלכתחילה מעלתו אחרת ממעלתם.

ד. מלאך ה'

שלוש פעמים מספר הכתוב על הופעה של מלאך ה' בספר שופטים. הראשונה היא בתחילת הספר "ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים" (ב', א) וכפי שציינו לעיל (בפרק על נבואה) מלאך זה הוא נביא. ההתגלויות הנוספות הן התגלות המלאך לגדעון, והתגלות המלאך למנוח ואשתו. ההתגלויות אלו דומות זו לזו ונדון בהן כאחת.

נקדים בהצגת המחלוקת המפורסמת בין הרמב"ם והרמב"ן בדבר מהותה של התגלות מלאך. לדעת הרמב"ם³⁵ התגלות של מלאך היא התגלות נבואית, כל הנביאים מלבד משה רבינו מקבלים את נבואתם ע"י מלאך. הרמב"ם³⁶ מסכם זאת כך: "וכבר באה ההגדה על הדבר המגיע לנביאים לפי מה שבא בו הסיפור בספרי הנביאים על ארבע צורות. הצורה הראשונה, יגלה הנביא שהדיבור ההוא היה ממלאך בחלום או במראה. והצורה השנייה שיזכור דברי המלאך לו לבד, ולא יבאר שזה היה בחלום או במראה, מפני שהוא סומך על מה שכבר נודע שאין נבואה אלא על אחד משני הפנים, במראה אליו אתודע, בחלום אדבר בו.

שאינה נבואית ממש), ומסתבר לומר שהרמב"ם יסבור שכשם שנבואה צריכה הכנה, וכלי הכנה אין אדם זוכה לה, כך גם מעלה זו צריכה הכנה נפשית ואין אדם זוכה לה בסתם. כשם שאין ה' בוחר בנביא סתם, כך הוא אינו בוחר לתת את רוח ה' סתם. אם כך יחסנו אליהם כקלי עולם הוא ביחס למשה, אהרון ושמאל אליהם הם הושוו בגמרא (שם, וראה ב"י אברבנאל ו', כה). בכל אופן גם בפשטי המקרא, הרושם שדמויות אלו מעוררות הוא שאין אנו מדברים על אנשים בקומתו של שמואל אלא במעלות רוחניות שונות. הכתוב רוצה להדגיש שבסופו של דבר כל פעולתם, שעשויה להראות כנובעת מכוחות ארציים, מקורה הוא א-לוקי דווקא.

35. הלכות יסודי התורה פרק ז' הלכה ו', מורה נבוכים ח"ב פרקים ל"ד, ופרק מ"ה המדרגה השישית והמדרגה האחת עשרה.

36. מורה נבוכים ח"ב פרק מא.

והצורה השלישית היא אשר לא יזכור מלאך כלל אבל ייחס המאמר לשם ית', שהוא אמרו לו, אלא שהוא יגלה שבאהו הדבר ההוא במראה או בחלום. והצורה הרביעית, שיאמר הנביא מאמר סתם שהשם דבר אליו או אמר לו עשה זה או אמור זה, מבלתי באור לא בזכרון מלאך ולא בזכרון חלום, מפני השענו על מה שכבר נודע והושרש שלא תבא נבואה ולא חזון אלא בחלום או במראה וע"י מלאך".

כלומר, בכל מקום שיש נבואה הרי זה במראה וחלום וע"י מלאך, בין שפורש הדבר בכתוב ובין שלא פורש. לשיטת הרמב"ם אין לדבר על נבואה (מלבד נבואת משה) שלא ע"י מלאך. בפרק שאחר כך (שם, מ"ב) מוסיף הרמב"ם ומבאר, שגם במקום שלא פירש הכתוב בתחילת העניין שמדובר על חזון נבואי, וגם אם בתחילה מדובר על אנשים ולא על מלאכים, כמו בשלושת המלאכים המגיעים אל אברהם או במלאך שנאבק עם יעקב, בכל זאת מדובר על חזון נבואי ולא על אירוע גשמי, כלומר גם במקומות בהם נראה מהכתוב שהאירוע שהכתוב מתארו הוא התרחשות טבעית ממשית, כגון אברהם המארח את המלאכים, מדובר בחזון נבואי ולא בהתרחשות ממשית.

הרמב"ן (בראשית י"ח, א) מקשה על הרמב"ם קושיות רבות מפשטי המקראות, ומסיים את דבריו בחריפות: "ואלה דברים סותרים הכתוב, אסור לשומעם אף כי להאמין בהם". הוא מסביר על פי חז"ל: "כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל, אבל היא מראה, תקרא "גלוי עינים". הוא מוסיף שיש עוד מדרגה במפגש עם מלאכים והיא כאשר "יזכיר המלאכים בשם "אנשים" כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט, וכן ויאבק איש עמו (להלן ל"ב, כה), וכן וימצאהו איש (שם ל"ז, טו), על דעת רבותינו (תנחומא וישב ב) הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים "מלבוש", יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים. ולא אוכל לפרש". כלומר לשיטתו כאשר הכתוב קורא למלאך "מלאך" מדובר על המדרגה הנקראת "גלוי עינים", ואילו כאשר הכתוב קורא למלאך "איש" מדובר על מדרגת "מלבוש". המדרגה הראשונה היא במראה ובחלום (אך לא בנבואה), וניתן להבין מדבריו שלמראה אין ביטוי בעולם הגשמי, ואילו השנייה היא מראה שנראה לעיני בשר בזכי הנפשות, כלומר היא מדרגה הבאה לידי ביטוי בעולם הגשמי: "יושג לעיני בשר" (אך לא לעיני כל בשר אלא "בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים" בלבד).

אם נסכם, לדעת הרמב"ם ראיית מלאך היא מדרגה נבואית שאינה מתרחשת במציאות הגשמית אלא במראה ובחלום, ואילו לדעת הרמב"ן כל ראיית מלאך איננה מדרגה נבואית, פעמים שהיא במראה, ופעמים היא בהקיץ ובפועל גשמי,

אך נראית רק לזכי הנפשות כחסידיים ובני הנביאים³⁷. על פי מחלוקת זו ננסה לבחון את התגלות המלאך לגדעון ולמנוח ואשתו.

לכאורה על פי האמור לעיל, היינו עשויים להבין שלדעת הרמב"ם גדעון, מנוח ואשתו היו נביאים, שהרי מתגלה אליהם מלאך, אבל לפחות שלושה קשיים מתעוררים על הבנה זו.

1. לדעת הרמב"ם הנבואה צריכה הכנה גדולה בדעות ובמידות. ביחס לגדעון חז"ל אומרים, פי שכבר ראינו לעיל, שגדעון הוא אחד מ"קלי עולם", וביחס למנוח חז"ל אומרים "מנוח עם ארץ היה".
2. לדעת הרמב"ם, נבואה בהקיץ ובהשתמש החושים היא מעלה שהתקיימה רק במשה רבינו, ואילו מהפסוקים משמע שגדעון וכן אשת מנוח ומנוח מדברים עם המלאך בהקיץ ובהשתמש בחושים³⁸.
3. בפרשת מנוח ואשתו הוא מהכתוב משמע שהם מדברים עם המלאך יחדיו, מה שאיננו יכול להיות בנבואה, "כי אין מדרך הנבואה שתהיה יחד לשנים בזה האופן הנזכר בזה המקום"³⁹ שהרי הנבואה היא מעלה אישית שמיג המתנבא מכח עבודתו והכנתו, ואין מקום לאדם נוסף בהשגה זו.

כנראה מחמת בעיות אלו ואולי סיבות נוספות⁴⁰ סובר הרמב"ם שגדעון לא היה נביא, וכך הוא אומר: "וכן יראה לי שענין גדעון בגיזה וזולתה אמנם היה במראה, ולא אקראהו מראה נבואה גמור, שגדעון לא הגיע למדרגת הנביאים כל שכן למדרגת המופתים, ותכליתו ששיג כשופטי ישראל וכבר מנוהו מקלי עולם כמו שביארנו, ואמנם הכל בחלום כחלום לכן ואבימלך כמו שזכרנו" ("מורה נבוכים" חלק שני, פרק מ"ו) הרי שלדעתו גדעון לא היה נביא, וכל סיפר האותות שגדעון מבקש מה' וכי היה במראה ובחלום, אך לא במראה וחלום נבואי. הרמב"ם אינו מסביר את התגלות המלאך לגדעון, אם כי כבר פשוט לנו שאין זו התגלות נבואית, אבל הוא מפרש זאת בהתגלות המלאך למנוח ואשתו, שכאמור כמעט זהה להתגלות לגדעון: "ממה שהקדמנו מצורך ההזמנה לנבואה, וממה שזכרנו בשתוף שם מלאך, תדע שהגר המצרית אינה נביאה, ולא מנוח ואשתו

37. ראה עוד בעניין ד"י אברבנאל ראשית י"ח שדן בשיטות השונות.

38. הרלב"ג (שופטים ו', יד) מנסח קושי עקרוני זה כך: "אלא שאנחנו לא הסכמנו לפרש זה על דרך הנבואה בזה האופן כי ראשית הספור מורה שזה הספור היה בהקיץ ולא נראה לנו שנים מדרגת גדעון בנבואה בזה האופן רוצה לומר שהגיעה לו הנבואה בהקיץ".

39. רלב"ג י"ג, טז.

40. אומנם קושיות כעין אלו עומדות בפני הרמב"ם גם בחסרו לפטוקי התורה, כגון כיצד נאמר שלוט נביא, כיצד לכאורה מתנבא אביהם בהקיץ, כיצד שרה שומעת את הנבואה של אביהם ועוד, אך שיטתו של הרמב"ם ביחס לגדעון מנוח ואשתו ברורה ואין צורך לנסות ולתרוץ את הקושיות, מה שיש לעשות ביחס לפטוקי התורה.

נביאים, כי זה הדבור אשר שמעוהו או שעלה בדעתם, הוא כדמות בת קול אשר זכרה החכמים תמיד, והוא ענין אחד ילוה לאיש שאינו מזומן, ואמנם יטעה בזה שתוף השם "ימורה נבוכים" חלק שני פרק מ"ב, ומסתבר שכך הוא יסביר גם ביחס לגדעון. הסבר זה לא שופך אומר על הבנת כל הפסוקים, כגון מהי העליה בלבת האש וכו', אך הוא מסדר שאין אנו עוסקים בהתגלות נבואית אלא במדרגה כעין בת קול.

יוצא מכאן, שלדעת הרמב"ם צריך לומר שכל התגלות נבואית היא ע"י מלאך, אך לא בכל מקום שמתגלה מלאך זו התגלות נבואית. ביחס להתגלות המלאך לגדעון ומנוח ואשתו הרמב"ם סובר שזו איננה התגלות נבואית, אלא התגלות במדרגה שלמטה מהתגלות נבואית, במדרגת חלום כחלום לבן או מדרגת בת קול. לשיטת הרמב"ם נתייחס בהמשך, ונדון תחילה בשיטת הרלב"ג. הרלב"ג, גם כאן, וגם בפירושו לתורה ביחס לאברהם ולוט (בראשית י"ח, א), מסביר את התגלות המלאך באופן שונה. הוא אומר שמדובר כאן באירוע המתרחש במציאות הגשמית הרגילה, והמלאך הוא נביא בשר ודם. על הפסוק "ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה" (וי, יא) הוא אומר: "הוא הנביא שזכר⁴¹, כי הנביא יקרא מלאך ה' כאמרו ויבא חגי מלאך ה' ולזה נראה לגדעון בהקיץ בהשתמש חושיו על מנהגם". כך גם ביחס למנוח ואשתו ש"הנה זה המלאך שדבר אל מנוח ואל אשתו היה נביא בהכרח", והוא אף מזהה את הנביא בשני המקומות, בגדעון: "והנה שלח הש"י נביאו אז לבני ישראל והודיעם כי עונותיהם הטו שיפלו ביד מדין כי הם סרו מאחרי ה' ועבדו אלהים אחרים אלהי האמורי אשר בארצם עם רוב הטובות שחנן הש"י אותם וידמה שזה הנביא היה פנחס" (תחילת פרק ו'), ובמנוח: "והנה אחשוב שזה הנביא היה פנחס" (י"ג, טז).

הסבר זה מעורר כמובן קשיים בפשט הכתובים, כאשר הקושי המרכזי הוא אם מדובר בנביא בשר ודם, כיצד תובן בשני המקרים העלמותו של המלאך בלהבות האש האוכלות את הקורבן. הרלב"ג מסביר בגדעון כך: "והנה היה האות הזה שכאשר שלח מלאך ה' את קצה המשענת אשר בידו ויגע בבשר ובמצות עלתה האש מן הצור וזה דומה למופת שנתן אליהו בהר הכרמל" (שופטים ו', כא), כלומר כאשר הנביא נוגע בקצה מטהו בבשר ובמצות, יוצאת באופן ניסי אש גדולה ואוכלת את הקורבן. בחסות אש זו הנביא מסתלק למקום רחוק, ומרסיף הרלב"ג ואומר שהסתלקות הנביא הייתה "כי נשאו רוח ה' אל אשר לא ידע, כמו הענין באליהו" לעיני גדעון נראה שהמלאך עלה השמימה בהעלות האש, אך בפועל מדובר על התרחקות גשמית.

41. בתחילת הפרק (וי, ח) "וישלח ה' איש נביא אל בני ישראל ויאמר אליהם כה אמר ה' א-לוקי ישראל".

לאחר מכן "השיב לו מלאך ה' אחר שעלה כל כך שלא היה יכול גדעון לראותו שלום לך אל תירא לא תמות, וידמה ששב אליו המלאך כשאמר לו זה המאמר", כלומר בתחילה הנביא מתרחק למקום שממנו גדעון יכול לשומעו ולא לראותו, ואחר כך הוא חוזר אל גדעון ומדבר עמו. יש לציין שלשיטת הרלב"ג, הנביא ממשיך ללוות את גדעון לאורך פעילותו, כך לדוגמה בניסיונות שעורך גדעון בגיזה, וכן בכל מקום שנאמר שהי מדבר עם גדעון הרי זה ע"י הנביא. כך הוא מסביר גם ביחס לנביא המדבר עם הורי שמשון, "והנה עלה המלאך בלהב המזבח כמו הענין במה שעשה לגדעון מענין האש שאכל הבשר והמצות והלך מעיניו אז מלאך ה'" (שופטים י"ג, כ), כלומר הנביא הולך בחסות האש מעיני מנוח ואשתו, להם שהיו מבהלים ומסנוורים מהלהבות הפתאומיות, נראה כאילו הנביא עלה בלהבות לשמים, כשבפועל הוא מסתלק למקום רחוק בצורה גשמית. זה כמובן מעורר את השאלה לשם מה נועדה "הצגה" זו? אומר הרלב"ג שמחמת העדר הנבואה באותו הדור היה חשש שלא יאמינו לו שהוא נביא ה', לכן הנביא משתמש באמצעים שונים כדי לחזק את אמונתם בדבריו "כי אז לא היו מאמינים מאד בנביאים כי דבר ה' יקר אז ולהוסיף להם האמנה בדבריו העלים מהם מי הוא" 42 (שם).

נראה, שאפשר להבין, שהרלב"ג כמו הרמב"ם, סובר שהתגלות מלאך "אמיתי" היא מדרגה נבואית, אלא שהרמב"ם בפירושו להתגלות המלאכים לאברהם ויעקב פירש שמדובר בנבואה ממש, וביחס לגדעון מנוח ואשתו הסביר שמדובר במדרגה נמוכה מנבואה, ואילו הרלב"ג מחמת הקשיים השונים מסביר בשני המקומות שהמלאך הוא נביא בשר ודם ושאינו מדובר בהתגלות מלאך "אמיתי". הרמב"ן כאמור סובר שהתגלות מלאך במהותה איננה מדרגה נבואית, אלא שפעמים היא בחלום ובמראה, ופעמים בראיה לעיני בשר בזכי הנפשות, באיזה סוג של התגלות מלאך מדובר כאן לשיטתו. הרמב"ן לא התייחס בצורה ישירה להתגלויות אלו ועלינו לנסות ולברר את שיטתו. נראה שהרמב"ן יפרש שהאירועים התרחשו במציאות הגשמית, וכך אולי ניתן למצוא רמז בדבריו בפירוש התורה (בראשית י"ח, טו): "אני תמה בנביאה הצדקת (שרה) איך תכחש באשר אמר השם לנביא, וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי א-לקים. והנראה בעיני כי המלאכים האלה הנראים כאנשים באו אל אברהם, והוא בחכמתו הכיר בהם, ובשר אותו שוב אשוב אליך ולשרה בן, ושרה שומעת, ולא ידעה כי מלאכי עליון הם, כענין באשת מנוח...".

42. ראה עוד בפסוק טו.

וכך מפרש ר"י אברבנאל (שנטה לשיטת הרמב"ן בפירושו לתורה בכראשית י"ח), ביחס לגדעון הוא אומר: "וירא אליו מלאך ה', חשבו המפרשים שהיה כל זה במראה הנבואה, להמשכם אחר דעת הרב המורה שלא ידבר מלאך ה' כי אם בחלום או במראה הנבואה לא בהקיץ, ואני כבר זכרתי שעם היות שהמלאכים במהויותיהם הנבדלים מחומר אי אפשר שיושגו בחושים, הנה ברצות ה' יראו לאנשים וישיגום בחושיהם בצורת אדם, וזה כדמות שאר הנפלאות, והנה גדעון בהקיץ נראה לו זה ושאל לו אות בדבר, וזה לא יעשה הנביא בנבואתו" (שופטים ו', יב). באותה הדרך הוא נוקט ביחס למלאך המתגלה למנוח ואשתו (י"ג, ב), והוא מביא ראיות נוספות מפשט הכתוב שאי אפשר לפרש שמדובר בנביא.

אומנם יש מקום להסתפק בשיטת הרמב"ן, כי הרמב"ן פירש (בראשית י"ח, א) שמדרגה זו, שהמלאך נראה לעיני בשר, היא "במקום אשר יזכיר המלאכים בשם 'אנשים' כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט...". ואילו בגדעון ובמנוח ואשתו הכתוב קורא למלאך מלאך ולא איש. עוד קשה שהרמב"ן אומר שמראה זה "יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידיים ובני הנביאים", ולכאורה גדעון ומנוח ואשתו לא עומדים בקריטריונים אלה. אם כך, לכאורה, היה צריך לומר לשיטת הרמב"ן שמדובר כאן על המדרגה השנייה של התגלות מלאך שהיא "הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל, אבל היא מראה, תיקרא "גלוי עינים", אולם על פירוש זה קשה שמשמע שמדובר על מראה ולא על דברים המתרחשים בפועל ממש, אם כך נוכל להקשות כעין קושיות הרמב"ן על הרמב"ם, שגדעון ומנוח לא הביאו אוכל למלאך אלא הכל בחזיון וכדו'. וצ"ע בשיטת הרמב"ן כיצד יפרש כאן. יש להזכיר שהרמב"ן כתב על כעין זה "ולא אוכל לפרש" (בראשית שם) הרי שהוא ראה בדברים אלו רזי תורה שאינו רשאי לגלותם, ולכן לא הרחיב בביאור דבריו.

אם נסכם לדעת הרמב"ם והרמב"ן גדעון ומנוח ואשתו לא היו נביאים, הגילוי שהיה להם הוא במדרגה פחותה מנבואה. הרלב"ג סובר שכל האירועים היו ע"י נביא, ונביא זה הוא קרוב לוודאי פנחס. אם נתבונן על פי זה בתמונת הנבואה באותו הדור, הרי שלפי הרמב"ם הרמב"ן גם כאן מדובר על אחד הגילויים שבמדרגה קדם נבואית, שקיימים בפנים שונות בתקופת השופטים. לפי הרלב"ג אף שמדובר כאן בדיבור של נביא בשם ה' אל בני אדם, הרי נביא זה הוא פנחס, אם כך תמונת הנבואה נשארת כמו שהכרנו אותה ע"י נביאים ספורים⁴³.

43. אומנם ביחס לגדעון עצמו יש דעות שהוא מגיע למדרגה נבואית, כך מפרש רש"י (שופטים ו', יד) וכך סובר ר"י אברבנאל (ו', כה), אך גם אם נמנה את גדעון בנביאים עדיין אנו נשארים עם מיעוט קטן של נביאים.

סיכום

תקופת השופטים היא תקופת משבר, משבר זה בא לידי ביטוי גם בגילוי דבר ה' לישראל. האפיק המשמעותי ביותר של הופעת דבר ה', הנבואה, כמעט ואינו פועל, וכמעט שאינו בא לידי ביטוי. האפיק הממוסד האחר, "אורים ותומים", אף הוא כנראה שלא בא לידי ביטוי רוב התקופה. דבר ה' מרבה יחסית להגיע בגילוי שאינו נבואי, רוח ה' השורה על השופטים. בדרך זו שני חסרונות, האחד הוא חסרון במסר מילולי ברור וחד. השופט מכוח תוקף הנהגתו, ומכוח הגאולה שבאה על ידו, מחזיר את העם בתשובה, אך מעבר לכך דבר ה' לא נאמר בפירוש לעם. החיסרון השני הוא שיש מקום רב לרצח להסתפק לטעון שהצלחתו של השופט, ואולי גם עצם פעולתו, נובעים מכישרונו ויכולותיו ולא מרוח ה' השורה עליו (הרי מסיבה זו ממש משאיר ה' עם גדעון שלוש מאות אנשים בלבד), דבר שאי אפשר לטעון אם קודמת למעשה הודעה נבואית.

דורנו רחוק מהופעת דבר ה' עלינו בצורה ברורה וגלויה, אומנם ברור לנו שמעשי ה' בעולם גם הם קול ה' הדובר אלינו, אך קול הנבואה הצלול והברור עדיין לא חזר. דורנו, כמו דורות ימי השופטים, צריכים לנו איש בדמותו של שמואל הנביא שיקומם את הנבואה, שייסד "בתי ספר לנבואה" עד שנזכה גם לנו לחבלי נביאים וכתות של בני נביאים.